

Kiswahili CSEE

**Past Paper Questions
and Answers**

Contents

SEHEMU A: MASWALI YA KUCHAGUA NA KUOANISHA

Swali la 1: Kuchagua

Swali la 2: Kuoanisha

SEHEMU B: MASWALI YA MAJIBU MAFUPI

Swali la 3: Mjengo wa Tungo

Swali la 4: Kukua na Kuenea kwa Kiswahili Baada ya Uhuru

Swali la 5: Utata katika Mawasiliano

Swali la 6: Matumizi ya Kamusi

Swali la 7: Ufahamu

Swali la 8: Uandishi wa Barua Rasmi

SEHEMU C: MASWALI YA MAJIBU MAREFU

Swali la 9: Dhima ya Fasihi

Swali la 10: Uhakiki wa Ushairi

Swali la 11: Uhakiki wa Riwaya

Swali la 12: Uhakiki wa Tamthiliya

SEHEMU A: MASWALI YA KUCHAGUA NA KUOANISHA

Swali la 1: Kuchagua

2021

SEHEMU A (Alama 15)

Jibu maswali yote katika schemu hii.

1. Chagua herufi ya jibu sahihi katika vipengele (i) hadi (x), kisha andika herufi ya jibu hil0 kwenye kijitabu chako cha kujibia.
  - (i) Ipi ni seti sahihi ya vipera vya semi?
    - A Methali, mizungu na maghani
    - B Soga, nyimbo na nahau
    - C Misemo, mafumbo na vigano
    - D Mafumbo, soga na maghani
    - E Nahau, vitendawili na mizungu
  - (ii) Dhima kuu ya misimu katika lugha ni ipi?
    - A Kuunda mizizi ya maneno.
    - B Kuficha jambo kwa wasiohusika.
    - C Kuongeza ukali wa maneno.
    - D Kutambulisha aina za maneno.
    - E Kupatanisha maneno.
  - (iii) Bainisha sentensi yenye muundo wa *kiwakilishi + kirai yumishi + kitenzi kikuu + kirai nomino*:
    - A Sisi sote tulicheza vizuri sana.
    - B Mimi na yeye hatuelewani hata kidogo.
    - C Wao hawataki tuimbe nyimbo zetu.
    - D Wale wote wanapenda muziki.
    - E Ninyi nyote tunawapenda sana.
  - (iv) Njia ipi ya uhifadhi wa fasihi simulizi inayowenza kupokea mabadiliko kwa haraka kat i ya hizi?

A Maandishi	B Kichwa
C Vinasa sauti	D Kanda za video
E Kompyuta	
  - (v) “Ni budi nisome kwa bidii ili nifaalu mtihani wangu.” Yapi ni masahihisho sahihi ya sentensi hii?
    - A Nina budi kusoma kwa bidii ili nifaalu mtihani wangu.
    - B Sio budi kusoma kwa bidii ili nifaalu mtihani wangu.
    - C Sina budi kusoma kwa bidii ili nifaalu mtihani wangu.
    - D Sitakiwi kusoma kwa bidii ili nifaalu mtihani wangu.
    - E Sio lazima kusoma kwa bidii ili nifaalu mtihani wangu.

- (vi) "Kutwa mara tatu; asubuhi, mchana na jioni." Dhima ya muundo wa mazungumzo haya ni ipi?
- A Kupunguza ukali wa mazungumzo.
  - B Kufupisha urefu wa mazungumzo.
  - C Kupamba lugha ya mazungumzo.
  - D Kuonesha msisitizo wa mazungumzo.
  - E Kukidhi haja ya mazungumzo.
- (vii) "Juma anaendesha baiskeli yake polepole." Kiarifu cha sentensi hii kimejengwa na mfuatano upi wa viambajengo?
- A Kiima, chagizo na shamirisho
  - B Kitenzi kishirikishi, shamirisho na chagizo
  - C Kiarifu, kiima na chagizo
  - D Shamirisho, chagizo na kitenzi kikuu
  - E Kitenzi kikuu, shamirisho na chagizo
- (viii) Fungu la sauti zinazotokea katikati au mwishoni mwa kila mstari wa ushairi huitwaje?
- A Vina
  - B Vituo
  - C Mizani
  - D Silabi
  - E Mistari
- (ix) Mambo muhimu ya kuzingatiwa katika uandishi wa tangazo la biashara ni yapi kati ya haya?
- A Aina ya bidhaa na idadi ya wateja.
  - B Kichwa cha tangazo na bei ya kila bidhaa.
  - C Aina na kichwa cha tangazo la bidhaa.
  - D Aina ya bidhaa na bei ya kila moja.
  - E Kichwa cha tangazo na lengo lake.
- (x) Ni kauli ipi iliyotumika katika uundaji wa neno "nitamfitinia"?
- A kutenda
  - B kutendana
  - C kutendea
  - D kutendeana
  - E kutendewa

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
E	B	D	B	C	B	E	A	C	e

SEHEMU A (Alama 15)
Jibu maswali yote katika sehemu hii.

1. Chagua herufi ya jibu sahihi katika vipengele (i) hadi (x), kisha andika herufi ya jibu hilo katika kijitabu chako cha kujibia.
  - (i) Ni neno lipi linalotoa taarifa kuhusu nomino?

A Kitenzi	B Kielezi
C Kivumishi	D Kiwakilishi
E Kiunganishi	
  - (ii) Katika lugha ya Kiswahili kuna aina ngapi za vitenzi?

A mbili	B tano
C sita	D tatu
E nne	
  - (iii) Maneno yepi kati ya yafuatayo yametokana na lugha za Kibantu?

A Kitindamimba na bendera	B Hela na mitu
C Kitivo na ngeli	D Godoro na sharubati
E Bunge na shule	
  - (iv) Ni mambo gani muhimu ya kuzingatia katika kuteua maneno na miundo ya tungo wakati wa mazungumzo?

A Mada, muktadha na mazungumzo ya ana kwa ana.	B Mada, mazungumzo na uhusiano wa wazungumzaji.
C Mada, muzungumzaji na muktadha wa mazungumzo.	D Mada, mzungumzaji na uhusiano wa wazungumzaji.
E Mada, muktadha na uhusiano wa wazungumzaji.	
  - (v) Bainisha kauli inayooonesha dhima muhimu za vitendawili katika jamii:

A Kuhimiza umoja na ushirikiano.	B Kupanga watu katika marika yao.
C Kuchochea udadisi wa mambo.	D Kuchochea uwongo wa mambo.
E Kukosoa waddadisi wa mambo.	
  - (vi) Njia mojawapo ya kuzuia utata katika lugha ya mazungumzo ni ipi kati ya zifuatazo?

A Kuepuka makosa ya kisarufi na kimantiki.	B Kutumia neno lenye maana zaidi ya moja.
C Kutumia kiwakilishi kiambata katika neno.	D Kuweka msisitizo au ufanuzi zaidi.
E Kutumia mofimu sahihi za wakati.	
  - (vii) "Waandishi wa fasihi huzungumzia watu wenye mienendo isiyokubalika katika jamii ili kukemea mienendo hiyo." Katika tamthiliya ulizosoma, ni wahusika wepi kati ya wafuatao wana mienendo isiyokubalika?

A Joti, Ngoswe na Mama Furaha.	B Padri James, Ngoswe na Baba Anna.
C Mazoea, Mama Furaha na Joti.	D Ngoswe, Baba Anna na Suzi.
E Ngoswe, Joti na Padri James.	
  - (viii) Kati ya sababu zifuatazo ni ipi **si sahihi** kuhusu matumizi ya kamusi?

A Kujifunza lugha ya kigeni.	B Kusanifisha maneno mapya.
C Kubaini kategoria ya neno.	D Kujua maana za maneno.
E Kujua tahajia za maneno.	
  - (ix) Ni methali ipi **inayokinzana** na methali "Umoja ni nguvu, utengano ni udhaifu?"

- A Manahodha wengi, chombo huenda mrama.
 B Palipo na wengi, hapaharibiki neno.
 C Haba na haba, ujaza kibaba.
 D Kidole kimoja, hakivunji chawa.
 E Fimbo ya mnyonge, ni umoja.
- (x) Bainisha sentensi ambatano yenze muundo wa sentensi changamano mbili kati ya sentensi zifuatizo:
- A Gari lililomteka tumeliona na dereva aliyetekwa ameonekana.
 B Mtoto aliyeumia jana amelazwa na mtoto mwininge hajitambui.
 C Mpe haki yake yote ili nae akupe haki yako yote.
 D Uchunguzi uliofanyika juzi umezaa matunda.
 E Baba anataka kujenga nyumba lakini mama hataki kabisa.

1	i	>	C
ii)		Δ	
iii)		C	
iv)		E	
v)		C	
vi)		Δ	
vii)		E	
viii)	B		
ix)	A		
x)	A		

2019

SEHEMU A (Alama 15)
Jibu maswali yote katika sehemu hii.

1. Chagua herufi ya jibu sahihi katika vipengele (i) hadi (x), kisha andika herufi ya jibu hilo katika kijitabu chako cha kujibia.
  - (i) Neno lipi kati ya maneno haya linaweza kudokeza mtenda au mtendwa?

A Kiunganishi	B Kivumishi
C Kihisishi	D Kiwakilishi
E Kielezi	
  - (ii) Ni sentensi ipi **haina** kitenzi kisaidizi?

A Mwalimu Julius Kambarage Nyerere alikuwa mtiifu.
B Watoto wanatakiwa kulala mapema ili wawahi shulenii.
C Paka alikuwa anataka kula chakula cha mbwa.
D Juma alikuwa anasoma kitabu cha hadithi za mapenzi.
E Robert Kelly anataka kuja kutumbuiza mwezi Desemba.
  - (iii) Ni seti ipi inawakilisha kikamilifu wahusika wa fasihi simulizi?

A Vitu, mahali, wanyama, binadamu, fanani na maleba.
B Hadhira, wanyama, maleba, binadamu na fanani.
C Hadhira, binadamu, wanyama, vitu, mahali na fanani.
D Fanani, vitu, mahali, binadamu, maleba na wanyama.
E Wanyama, manju, binadamu, vitu, mahali na maleba.
  - (iv) Bainisha seti ya maneno inayofaa kuingizwa kwenye kamusi kwa kuzingatia mpangilio wa alfabeti.

A Jabali, jadhibika, jabiri, jadi, jalada
B Jabali, jabiri, jadhibika, jadi, jalada
C Jabali, jadi, jadhibika, jalada, jabiri
D Jabiri, jabali, jalada, jadi, jadhibika
E Jabali, jalada, jabiri, jadhibika, jadi
  - (v) Ni sifa ipi haitofautishi fasihi simulizi na fasihi andishi?

A Ukuwaa	B Uhifadhi
C Uwasilishaji	D Ukuaji
E Ueneaji	
  - (vi) Jozi ipi ina vipengele sahihi vinavyounda umbo la ndani la kazi ya fasihi simulizi?

A Falsafa, muundo, ujumbe, wahusika
B Mandhari, msimamo, ujumbe, dhamira
C Ujumbe, mtazamo, mgogoro, dhamira
D Ujumbe, msimamo, dhamira, wahusika
E Lugha, mgogoro, falsafa, mtindo
  - (vii) "Ng'ombe zangu wanatoa maziwa mengi." Kosa lililojiteza katika tungo hii ni lipi kati ya haya?

A Unyumbuaji wa maneno	B Udondoshaji wa herufi
C Unyumbuaji wa maneno	D Upatanisho wa kisarufi
E Uongezaji wa kiambishi	
  - (viii) "Serikali imeweka mikakati kabambe ili kupunguza umasikini." Neno "ili" katika sentensi hii ni aina gani ya neno?

A Kielezi	B Kiunganishi
C Kiwakilishi	D Kihisishi
E Kivumishi	
  - (ix) Mpangilio sahihi wa vipashio vinavyounda lugha ya Kiswahili ni upi?

A Mofimu, kishazi, kirai, neno na sentensi.
B Movimu, neno, kirai, sentensi na kishazi.
C Neno, kirai, Kishazi, sentensi na mofimu.
D Neno, mofimu, kirai, kishazi na sentensi.
E Mofimu, neno, kirai, kishazi na sentensi.
  - (x) Ni jambo gani linalodhahirisha upekee wa kazi fulani ya kifasihi?

A Muundo wa kazi husika.
B Wahusika wa kazi husika.
C Jina la kazi husika.
D Jina la mtunzi wa kazi husika.
E Mtindo wa kazi husika.

SEHEMU A											
I	ii	iii	iv	v	vi	vii	viii	ix	x		
D	A	C	B	A	C	D	B	E	E		

Swali la 2: Kuoanisha

2021

2. Oanisha maana za dhana za uundaji wa maneno katika **Orodha A** na dhana husika katika **Orodha B**, kisha andika herufi ya jibu sahihi katika kijitabu chako cha kujibia.

Orodha A	Orodha B
(i) Kuchukua maneno katika lugha nyingine ili kukuza lugha.	A Unyumbulishaji
(ii) Kuchukua mofimu au sehemu ya neno ili kuunda neno jipya.	B Uambatanishaji
(iii) Kuzalisha kauli mbalimbali.	C Uradidi
(iv) Kuunganisha maneno zaidi ya moja ili kupata neno jipya.	D Ufupishaji
(v) Kujirudia kwa neno ili kupata neno jipya.	E Ukuzaji
	F Utahoaji
	G Ubunifu

i	F
ii	D
iii	A
iv	B
v	C

2020

2. Oanisha maana za vipera vya Fasihi Simulizi katika **Safu A** na dhana za Fasihi Simulizi zilizo katika **Safu B**, kisha andika herufi ya jibu sahihi katika kijitabu chako cha kujibia.

Safu A	Safu B
(i) Sherehe au shughuli zinazofanywa na jamii katika kipindi maalumu cha mwaka.	A Utani
(ii) Masimulizi ya mambo ya kishujaa ambayo mtu amewahi kuyafanya maishani mwake.	B Matambiko
(iii) Maigizo mafupi yaliyojaa ucheshi na mzaha.	C Miviga
(iv) Sadaka itolewayo kwa miungu au mahoka.	D Harusi
(v) Masihara wanayofanyiana wanajamii wakati wa shida na raha.	E Ngoma
	F Majigambo
	G Vichekesho

02 -	i	C
	i	F
	i	G
	i	B
	w	A

2019

2. Oanisha maana za dhana za uandishi zilizo katika Orodha A kwa kuchagua herufi ya dhana husika katika Orodha B, kisha andika herufi husika katika kijitabu chakko cha kujibia.

Orodha A	Orodha B
(i) Kujieleza kwa lugha fasaha, mpangilio mzuri wa mawazo na kutumia misamiati.	A Mantiki
(ii) Kujenga fikra fulani katika kifungu cha maneno.	B Mkato
(iii) Mpangilio mzuri wa mawazo unaoeleweka kwa mwandishi na msomaji.	C Uandishi
(iv) Kifungu cha maneno chenye kuelezea wazo maalumu, au sehemu ya wazo lililo katika mtirikro.	D Insha
(v) Alama ya uandishi inayotenga maneno yaliyo katika orodha fulani.	E Wazo
	F Aya
	G Kistari

2.	ORODHA A	i	ii	iii	iv	v
	ORODHA B	C	E	A	F	B

SEHEMU B: MASWALI YA MAJIBU MAFUPI

Swali la 3: Mjengo wa Tungo

2021

3. Tunga sentensi moja kwa kila hali ya kitenzi iliyobainishwa katika vipengele (i) hadi (iv).
- (i) Hali ya maelezo
  - (ii) Hali ya kuuliza
  - (iii) Hali ya mshangao
  - (iv) Hali ya ombi

3. (i) Baba analima Shambani
(ii) Baba analima Shambani?
(iii) Looh! Baba analima Shambani!
(iv) Baba naomba ulime Shambani.

2020

3. Ainisha maneno yaliyokolezwa wino katika tungo zifuatazo:
- Wangapi** waliondoka mapema leo?
  - Wachezaji **wangapi** watashiriki kwenye mechini ya kwanza?
  - Wanangu wapendwa niwaeleze **mara ngapi** mpate kunielewa?
  - Wawakilishi wote **waliunga** mkono hoja ya mbunge wa Kusini Unguja.

3-	
i-	<i>Wangapi - ni Kiwakilihi</i>
ii-	<i>Kivumishi</i>
iii-	<i>Marengapi - ni Nielezi</i>
iv-	<i>Waliunga - ni Mitenzi</i>

2019

3. Taja njia zilizotumika kuunda maneno yafuatayo:
- Amirijeshi
  - Kiswahili
  - Kifaru
  - Chajio

03	<i>Njia za kuunda maneno</i>
a)	<i>Amirijeshi : Ujambatanishaji</i>
b)	<i>Kiswahili ; kutoha maneno</i>
c)	<i>Kifaru : Mfanarijhi wa umbo</i>
d)	<i>Chajio : Ufupishaji wa maneno.</i>

Swali la 4: Kukua na Kuenea kwa Kiswahili Baada ya Uhuru

2021

4. Kwa kutumia hoja nne, fefanua namna utakavyoilinda lugha ya Kiswahili isitoweke.

4. lugha ya Kswahili inaurza kuhindua kwa kisayansi mambu yakiatalya
 i) Kuhimiza makumizi ya lugha ya Kirwahili kabiko mambu mbalimbali
 mlano: fslim, liso na deni
 ii) Kuhimiza jami: kuhimiza lugha ya Kirwahili kabiko kuhindua,
 na mikutano mbalimbali ambayo inaurza kisayansi kah
 ko jami hukuo.
 iii) Kujifa kuhimiza wanajamii: kuosoma vilabi na mojanila mbalim
 bali yaliyoancli kwa kwa lugha ya Kirwahili mlano: Kuosoma
 Tambari, Niwaya, na Mashairi ya Kirwahili
 iv) Kujifa kuhimiza tenkeli iwe kuosoma taasisi mbalimbali
 zitakarauza kikera na kuendeleza lugha ya Kirwahili
 mlano wa kuosoma kiro ni kama; Bakta & Baroto la
 Kiswahili la Taifa } na kadhambako.

2020

4. Eleza kwa ufupi mazingira manne ambayo kielezi huweza kujipambanua, kisha tunga sentensi moja kwa kila aina ya mazingira.

4. ~~parina~~ ~~so~~ ~~kielezi~~

i) Kielezi cha namna: Hibi huelazea jinsi
 ambayo tendo limefanyika.
 nifano; Aisho aratembao taratibu

ii) Kielezi cha uakati: Hibi huelazea tendo
 limefanyika muda gani
 nifano; Amina aliendoka alifayiri.

iii) Kielezi cha matali: Hibi ni kielezi binachotia
 tacipa kuhusu matali jambo. Limefanyibia
 nifano; mitoto amelala kitandani.

iv) Kielezi cha idadi: Hibi huelazea jambo
 limefanyika mara nezuri
 nifano; Mwanangu nimerakubanya mara nyingi
 lakini kutabii tuniekeria.

2019

4. Andika nahau yenyeye maana sawa na tungo zifuatazo:

- Jumanne ni kijana mchoyo.
- Yule ni mropokaji sana.
- Malingumu ni mwizi.
- Mwalimu wetu ameoaa.

4	(a) Sumanne anamkono wa birika. (b) Yule ni domo kaya. (c) Malingumu anamkono mrebu. (d) Mwatalimu amepata jiko.
---	---

Swali la 5: Utata katika Mawasiliano

2021

5. Sentensi (i) – (iv) ni tata. Bainisha maana mbili zinazofanya sentensi hizo kuwa tata kisha eleza sababu ya utata kwa kila moja.
- (i) Mama amenunua mbuzi.
  - (ii) Tulimkuta hayupo nyumbani.
  - (iii) Mwajuma ametumwa na Rama.
  - (iv) Ninamjengea nyumba.

5	<p>i - Mbuzi myanya - Mbuzi kijaa cha kuekunia razi Sababu ya utata huu ni neno kuwa na maana zaidi ya moja.</p> <p>ii - Tulimkuta na wakati huohuo hukuewepo - Hakueupo nyumbani Sababu ya utata ni kutozingatia surupi za zugha</p> <p>iii - Rama ametumwa Mwajuma - Mwajuma pamoja na Rama uximeugiziwa na mtu muingine. Sababu ya utata ni katamka maneno bila kazi- ngatia mazingita.</p> <p>iv - Ninamjengea nyumba kwa aqili yake - Ninamjengea nyumba kwa momba yake. Sababu ya utata ni kutozingatia hanuni za wandishi.</p>
---	---

2020

5. Eleza maana mbili kwa kila tungo zifuatazo:
- (a) Mama anaota.
  - (b) Tafadhalni nipe sahani ya kulia.
  - (c) Vijakazi wanalima barabara.
  - (d) Amekanyaga mtoto.

S.	(a) - Mama anaona njozi aktiba amelala. - Mama amekaa Karibu na moto.
	(b) - Sahani iliyoko upande wa Kulia. - Sahani kwa ajili ya Kula Chakula.
	(c) - Sausaisawa. - njia ambayo usatu hupita.
	(d) - Mtoto amekanyaga sehemu/mahali. - Mtu amemkanyaga mtoto.

2019

5. (a) Kwa kutumia njia ya mnyumbuliko, unda nomino mbili kwa kila kitenzi kifuatacho:
- (i) Piga
  - (ii) Lima
  - (iii) Pika
  - (iv) Cheza
- (b) Tunga tungo moja kwa kila kipengele (i) - (iv) ukizingatia viambajengo vyta moja:
- (i) Kishazi tegemezi + Kishazi huru
  - (ii) Kishazi huru
  - (iii) Kishazi tegemezi
  - (iv) Kishazi huru + Kishazi huru

5	a) Piga - Pigo - Kipigo
	b) Lima - Kilimo - Mkuu/ma
	c) Pika - Mapishi - Mpashi
	d) Chaza - McLezo - Mchezaji
5b)	i) <u>Kili</u> kilichopotea jana <u>kimopatikana</u> leo. KTg KHr
	ii) <u>Amoarguka</u> mtini. KHr
	iii) <u>Mbuai</u> akijetoroka. KTg
	iv) <u>Kimovunji</u> ka chote <u>Kilayengwa</u> kesho. KHr KHr

Swali la 6: Matumizi ya Kamusi

2021

6. Kwa kutoa hoja nne na mifano, eleza jinsi matumizi ya picha na michoro yanavyomsaidia mtumiaji wa kamusi.

06.	<p>Kamusi ni kitabu chenye orodha ya maneno yaliyo tafsirwa maana zaki. ya hiyo ni mici kumizi ya Picha na mithoro yana ujumaidia mici mafaji wa Kamusi.</p> <p>Kutanya Kamusi cwele; hii ni Pale ambao po mithoro inapo cherwa katika Kamusi inakanya ta mifisi cwele kwa kieupe na Picha inakuwa ina pendeza. Kua heyo Picha na mithoro kazi yake na kufanya Kamusi cwele.</p> <p>Kutoka umuhimu uli mitembihi Kamusi; hii inakoea Pale "ambapo mici anakusabau" ^{hasabdu} "Sehemu" arayo taka kucangalia. Kua kiuwa kilina? Picha inakiuwa ana pakuembutka kua kuhimia mithoro kua heyo ni mojanapo la matumizi ya Picha na mithoro.</p> <p>Kutoantisha viti vinyo halibiana ki macina; hii inakoea pale ambapo insameati moja kuwa ya macina zaidi ya moja kua heyo Picha na mithoro inayoyesta hiyo viti vinyo halibiana kimaana katika Kamusi.</p> <p>Kuunda dhana ya jambo hasa kama geni hii inakoea pale ambapo Kunakoea msumiati mpya ambao haujei ukiongilia kuwenye Kamusi unapata macina yake kua klasi ulahesi kua kieupe na Picha au mithoro.</p> <p>Musilimo; Picha na mithoro katika Kamusi ni mifimili Sana "ambayo" hufaidiici kuonge haraka msumiati unaotafuta.</p>
-----	---

2020

6. Kwa kutumia mifano kutoka katika riwaya ya *Takadini* iliyoandikwa na Ben J. Hanson (MBS), eleza kwa kifupi madhara manne yanayoweza kutokea katika jamii iwapo itaendekeza mila potofu ya kuwabagua wale mavu wa ngozi.

6. Madhara ynpayowenza kutoka.

i/ Familia kuambaratika. Hii inaonekana pale ambapo sekai anamua kutoanka na mtoto wake Takadini kwa lengo li kuokoa maisha ya mtoto wake. Na hivyo baasi kuachana na mume wake Makwati na hivyo wao kutengana kama familia yoani mume kubaki peke yake na mke kubaki peke yake na mtoto.

ii/ Kuzidisha idadi ya vifo kwenye jamii. Hii inaondoa pale kwenye kijiji cha Mtemi zvedi ambapo uanaomua sekai pamoja na mtoto wake wote unuuwe kutoka na kufuateli mila potofu ya kuwabagua walemaru wa ngozi.

iii/ Kupunguza nguvu kazi yu wanajamii katika jamii huviha. Hii inaonekana kupitia sekai ambapo baada ya kuona kwamba mila potofu za kuwabagua walemaru wa ngozi katika kijiji cha Mtemi zvedi zimepambaa moto na hivyo kuamua kukimbia na kwenda katika kijiji kingine. Lakini pia kuwanjima haki za za msingi. Hii ni kutokana na jinsi dhomo aliyokuwa anamnyanyaaja Takadini kutokana na kuhisi anamuibia mpenzi wake.

iv/ Helela mifarakano na miggoro katika jamii yetu. Hii ni kutokana na Makwah baada ya kuona sekai mke ambaye anampenda sana amezalia vole na hivyo kumtubumu sekai kutokua muaminifu kunku pia huenda atakuwa amelaaniwa.

2019

6. (a) Soma kwa makini sentensi (i) hadi (iv), kisha fafanua kwa pamoja vipengele vinne vinyavyodhilirishwa uhusiano baina ya Kiswahili na lugha za Kibantu.

  - (i) Mtoto amelala (Kiswahili)
  - (ii) Mwana agonili (Kingoni)
  - (iii) Mwana yagonile (Kigogo)
  - (iv) Omwana yanagila (Kihaya)

(b) Kwa kutumia mifano na kutoa hoja mbili kwa kila moja, eleza kwa ufupi mafanikio ya lugha ya Kiswahili enzi za Waarabu katika:

  - (i) Dini
  - (ii) Biashara

06 (a) i. Mjamiati

- Mjamiati wa lugha ya Kiwahili na lugha ya kibantu vinaendana du vhatuhufano baada yao. Kwa mfano.

lugha	neno
Kijivahili	mtoto
Kingoni	mwana
Kigogo	murano
Kihaya	omwana.

ii. Mnyumbuliko wa vitenzi.

- Katika mnyumbuliko wa vitenzi lugha ya Kiwahili na pia ya kibantu hujanana kwa

06(a) kuangalia viimbishi au kau!

Mfano:	lugha	Neno
	Kiswahili	Ialo
	Kihongoni	goni
	Kigogo	gori
	Kihaya	nagilo

III. Upatanigho wa kisarufi.

- Sarufi ya lugha yci Kiswahili na ilo ya lugha ya kibantu huolekelemo kufanano.

Mfano:

lugha	sentensi
Kiswahili	mtatu amelalo
Kihongoni	Mwana agoni
Kigogo	Mwana yagonile
Kihaya	Smwana yanagila.

IV. Mnyumbuliko wa vitenzi.

- Lugha ya kibantu na lugha ya Kiswahili mnyumbuliko wake wa vitenzi huendana

Mfano:

Lugha	tend	tendeho	tendeka
Kiswahili	cheka	chekesho	chekeka
Kih-akyusa	neka	nekesyä	isekeko
Kijito	seka	sekesya	sekekä
Kihaya	kweka	sekeshä	kusekekä

(b) i. Dini

Waaribu walipokuja kotika pwani ya Afrika ya Mashariki walikuja pamoja na kuenzeza lugha na dini yci Kijslamu.

06(b) kutika kunezo ujalamu walifanya vitu vingi
Mfano; i. Walifundisha witu namna ya kusoma na
kuandikaa lugha ya kiarabu ambayo ilichang-
ia kubo ungezeko la misamati ya lugha
ya kiswahili. Mfano neno kama vile.
Ufajisi

ii. Lakini pia walifweza kuleta misamati mipy
ya lugha ya Kiswahili.

ii. Biashara

- Katika biashara Waarabu walifanya mumbo mengi
sana hapa nichani.

Mfano!

- Biashara ya karafuu ili yaanzishwa na Waara-
bu walifweza kuimaliisha maganikfo ya
lugha ya Kiswahili.

Swali la 7: Ufahamu

2021

7. Soma beti zifuatazo za wimbo wa taifa, kisha jibu maswali yanayofuata:

Mungu ibariki Afrika,
Wabariki viongozi wake,
Hekima, umoja na amani,
Hizi ni ngao zetu,
Afrika na watu wake,
Ibariki, Afrika x 2
Tubariki, watoto wa Afrika.

Mungu ibariki Tanzania,
Dumisha uhuru na umoja,
Wake kwa waume na watoto,
Mungu ibariki,
Tanzania na watu wake,
Ibariki, Tanzania x 2
Tubariki, watoto wa Tanzania.

Maswali

- (a) Wimbo huu una umuhimu gani kwa jamii ya Tanzania? Toja hoja mbili.
- (b) Wahusika wawili wanaodhahirika katika wimbo huu ni wepi? Toa sababu moja ya uhusika wa kila mmoja.
- (c) Onesha bayana vina viwili viliviyotumika katika mishororo ya ubeti wa pili.
- (d) (i) Kwa kutumia mifano, bainisha tamathali za semi mbili zilizotumika katika wimbo huu.
(ii) Eleza sababu ya mtunzi wa wimbo huu kutumia tamathali za semi ulizobaini katika kipengele (d) (i).

7a, - Kuongesha na Kukumbusha Watanzania. Kuwa
tuna umoja na amani
- Kukumbusha Watanzia kuomba tunamtozemea
Mungu.

b, - Viongozi wa Tanzania
Mungu

- Wananchi wa Tanzania
hii ni kwojabobo haloto wa Tanzania, wake,
waume na haloto wamefajua hahka wimbo huu.

c, Vina vya kati hahka mshororo wa sifa "ki" na
vina vya mwisho kati mshororo wa sifa na
jaba "a"

d, Tashbiha

- Mjano "Wake kwo waume na haloto"

Takribi

Ibariki, Tanzania ya

Tubariki haloto wa Tanzania

pp, - Ili kuweza kuleta maana kamili
- Ili kuongesha misitizo ho jambo hilo

2020

7. Soma shairi lifuatalo kisha jibu maswali yanayofuata katika kijitabu cha kujibia.

Chawa huyo ni kinyozi, mtia wembe kichwani,
Ndiye huharibu ngozi, anapokata fashini,
Chawa ni huyo mkazi, uliyenaye jirani,
Usimdhanie mbuzi, huyo yuko majanini,
Wala usidhani funzi, umuonaye shambani,
Hawa hawana ujuzi, wa kukunyoa mtani,
Panapouma ufizi, sumu hutoka kinywani,
Wapi hutokea nzi, kama si pako chooni,
Chawa aliye kichwani, ni huyo kinyozi wako.

Chawa unapomuona, upesi muweke dole,
Usimwache kunona, mpaka azue kelele,
Jitahidi kumbana, akatokomee mbele,
Ukimwacha kutuna, atakutia upele,
Usije kula dona, na katafuta mchele,
Chawa usimpe jina, abaki akutawale,
Ukianza kujikuna, mtafute kwenye nywele,
Na nguoni hujibana, mkame kama nyenyele,
Chawa aliye kichwani, ni huyo kinyozi wako.

Maswali

- (a) Kwa kutumia mfano, fafanua mtindo uliotumika katika shairi hili kwa kutoa hoja mbili.

- (b) Mwandishi anamaanisha nini anaposema, "Chawa unapamuona, upesi muweke dole?"
- (c) Eleza kwa ufupi kuhusu mtazamo wa mtunzi wa shairi hili.
- (d) (i) Andika methali moja inayosadifu shairi hili.
(ii) Kwa kutumia maneno yako eleza jinsi shairi hili linavyoendana na maisha halisi ya jamii zetu.

<p>7. a) Mtindo uliutumika ni mtindo wa kinapokeo.   Hayo ni kwa sababu ya;</p> <p>(i) Urapo wa kituo bahari ambache kinapokana   kwa beti zote   (ii) Urai wa vina na mizani katika shairi   yaani kila beti vina mithororo yenye mizani 16   kila minneja na vina vya kati na vya mivisho   vianyoperendana (vianyoperana)</p>
<p>b) Mwandishi anamaanisha pale unapomuona au   kungusua ntu muone kuvoko mafukulie hata   haraka (upesi) na wala uliutumie muone wake ambao   unauza kuleta madhara makubwa.</p>
<p>c) Mtazamo wa nituni wa shairi hili ni   kwanza ntu wa karibu ndye nivye urevo   wa kikuliesha madhara makubwa kwa kuwa   yeye ndye yupo jirani na wewe na hiusi unapogundesa   kuwa ntu wako wa karibu si mwemar kuvoko basi   unapomuona kumchukuba hata upesi.</p>
<p>d) i) Kikuliesha Kingoni mwako.</p> <p>(ii) Shairi hili linajenda na jinsi yetu kwa   kian kikubwa kwa sababu katika jinsi yetu   watu wa karibu fia ndio unaaasababihis alifani   na madhara makubwa kwenet kwa kuwa waratayabane   hiusi waengi wasi kuchukua nafasi hiusi kufikandani   kwa kufikandani ukaya kwa nafasi ndugu walio   waengi mwingi jinsi yetu wara tabia hiusi</p>

2019

7. Kwa kutumia mifano kutoka katika riwaya ya *Takadini na Watoto wa Mama Ntilie*, eleza kwa kifupi mambo manne ya kufanana kati ya wahusika Sekai na Mama Ntilie kuhusu wasifu wao wa ndani.

7. Kubaka kafika niwaya ya "Tabadini" na "Waboto wa Namantile". Tiquatayo ni sija za ndani ambayo - huwayananisho "Sehai na Nama Utilie"

i) Uvumiliuu

Hii ni sija ambayo sehai alibkuwanayo hasa - baa bipindi chote alichokewo hajapala mto to sehai ati waa kaawumilia kufeli za wabe wenee Badirai - na Rumbidzai. Lakini pia Nama Utilie alibkuwa - muumiliuu baa munewe Mree lomolomo japo mze - huzu alibkuwa mlevi kupindukira lakini Nama Utilie - alimuumilia kua bila jambo.

ii) Mapeni: ya dhafi

Hii pia ni sija ambayo huwayananisho Sehai na Nama Utilie. Sehai alibkuwa na mapenzi ya dhafi baa Numewe Mree Nabwati japo kuwa Nabwabi - alisowa wabe wengi latini. Sehai alimpenda, pia Sehai - alibkuwa na Mapeni, ya dhafi ya mto wabe Tabadini. Lakini pia Nama Utilie alibkuwa na mapenzi ya dhafi - baa Numewe lomolomo papoja na waboto wabe Nama - Utilie alimpenda Mree lomolomo baa dhafi japo kuwa - Mree lomolomo alibkuwa Nastini na Nevi; lakini alimpenda siuyohiyo.

iii) Huruma

Sehai alibkuwa na huruma baa mtoto wab - ndio maana aliamua kuforska bijijini ili kenusunu - maisha ya Tabadini. Lakini pia Nama Utilie alio ngesho kuwa na Huruma na buamua kumchukura - kuwa ambaye ni mtoto qalima na wa mtaani na - tuamua kuishi nae bama mtoto wabe.

iv) Uchapakazi

Sehai alibkuwa mchapakazi na kuleta mae - ndoleo kafika y' bijiji alichobimbilia ili bmuokea mto wabe Sape (Tabadini). Pia Nama Utilie alibkuwa - abijanya kazi kuwa bidii ili familia yake iwe ureni - jambo ambako alibkuwa abilimrea kua bidii.

Swali la 8: Uandishi wa Barua Rasmi
2021

8. Andika barua kwa Mkuu wa Chuo cha Uuguzi Peramiho S.L.P 133 Songea, kuomba nafasi ya kujinga na mafunzo ya uuguzi. Jina lako liwe Nakiete Kajiru wa S.L.P 502 Malolo - Ndanda. Barua yako ipitie kwa Afisa Mtendaji wa kata unayoishi.

8-	<u>S · L · P 502,</u> <u>MALOUDANDA,</u> <u>18 - 11 - 2021</u>
<u>MKUU WA CHUORCHA UUGUZI PERAMIHO,</u> <u>S · L · P 133,</u> <u>SONGEA</u> <u>K · K</u> <u>AFISA MTENDAJI WA KATA,</u> <u>S · L · P 502,</u> <u>MALOLO, NDANDA</u> <u>Ndugu</u> <u>YAH: OMBI LA KUJINGA NA MAFUN</u> <u>ZO YA UUGUZI</u> <p>Rejea mada tajwa hapo juu. Minni ni kijana ambaye nina miaka 23. Nilijenitimu kidato cha nne mwaka 2019 katika chule ya Uekondoni Kibasila. Niniomba nafasi ya kujinga na mafunzo ya uuguzi katika chuo chako cha Uuguzi Peramiho. Nikuhakikishie kwamba kidato cha nne nilifaulu vizuri katika masomo ya sayansi na mengihe nilipata usaulu wa wastani. Hivyo naambatanisha na cheti change cha datasa la saba cheti cha kuzalima pamoja na cheti cha kubiti nne kidato cha nne.</p> <p>Ni matumaini yangu ombi langu litakutali wa na kupoketezia vizuri.</p> <p>wako Mbiifu. Nakiete Kajiru. (mwombaji)</p>	

2020

8. (a) Eleza kwa kifupi tofauti ya msingi kati ya barua ya mwaliko na tangazo.
- (b) Andika tangazo la kumtafuta ndugu yako wa kiume anayeitwa Masana Madale ambaye amepotea.

8. a) Barua yo mwali kwa ni barua au maandichi yenyue tango la kuomba ujio wa mtu fulani kuonye cherete au chughuli yoyote maalumu takini tangazo ni maandichi yaliyoandikwo kwa madhumuni yo kutoa taarifa maalum kwa umma au walengwa mfano, nafasi za kazi, kupataa kwa mtu.

KUPOTEA KWA MTOTO

**KIJANA WA KIUME AITWAYE MASANA
MADALE MWENYE LILINI WA MIAKA 12
AMEPOTEA MAENEKO VA TENERU ARUSHA
SIKU YA TAREHE 10 / 10 / 2000 AKIWA
AMEVAA CHATI YA BILUU NA CURUALI
NYEUCI. KWA YEVOTE ATAKAVEMUONA
ATOE TAARIFA KWA KITUO CHA KARIBU
CHA POLICI AU APIGE NAMBA 0760626210
ZAWADI NONO ITATOLEWA KWA ATAKAVE-
FANI KICHA!**

2019

8. Soma kifungu cha habari kifuatacho, kisha jibu maswali yanayofuata:

Soni aliamka usingizini na kuendelea na safari yake. Awali alishtushwa na mitikisiko iliyotokea karibu na mbuyu. Hakujua yuko wapi lakini hakuchelewa kukumbuka nia ya safari yake. Aliukamata mkuki wake vizuri na ngao yake pia. Alipiga goti moja na kusimama hali akiuangalia mbuyu. Punde,

aliwaona nyani wawili wakikimbilia nyasini. Wakasimama na kumtazama Soni. Naye alipoona hakuna hatari ya wanyama wakali, aliendelea na safari yake. Muda huo wa mchana ulikuwa salama kwani wanyama wakubwa walikuwa mapangoni mwao. Zaidi zilisikika sauti za panzi, nyenje na ndege tu waliojibizana kwa zamu.

Soni alipumzika kidogo kwa mara nyingine ili kumnyonyesha mtoto. Hata hivyo, vivuli virefu vilimkumbusha kuwa usiku ulikaribia. Lakini hakusikia wala kuona dalili yoyote ile iliyooneshwa kuwa binadamu waliishi katika eneo hili. Bado hakuelewa ni wapi alipokuwa. Ni kosa gani alilofanya? Je, mwanawe hakuwa binadamu? Ni kweli tofauti yake ni rangi tu? Hakuwa na vidole vya mikono na miguu vilivyomzidi baba yake. Macho yake na masikio pia yaliikuwa sawa, aliyahesabu yote. Pale kila kitu kilipowekwa pamoja, mtoto alikuwa karibu sawa na wengine kuliko tofauti yake ya rangi tu. Sasa mbona wanataka kumuua?

Soni alianza kukimbia kwa kasi kwani kama hangefika kijiji jirani, basi kutoroka kwake kungekuwa kazi bure. Punde si punde alishtushwa na mlion wa vipande vya miti vilivyovunjika. Soni alisimama akabana pumzi zake akisubiri sauti ile isikike tena. Huyo hakuwa mnyama mkali bali mtu aliyekusanya kuni. Upesi Soni aliharakisha upande ilikotoka sauti. Ghafla akamwona mzee mmoja akikusanya kuni. Alisogea kiasi ambacho kungetokea hatari angekimbia. Alimsalimia mzee yule. "Tafadhali kuwa mwema ili umsaidie mwanaao aliyepotea," alisubiri atakavyojobiwa. Kwa sauti ile yule mzee alizunguka na kuinua shaka lake kama ishara ya kutisha. Punde alipogunduwa kuwa aliyеongea alikuwa ni mwanamke, alipata ahueni na kulishusha shaka lake chini. Wakati ule Soni alisita na kuamua kusimama. Tumaini alizinduka usingizini. Huenda alihisi shaka iliyomkumba mama yake, akaanza kulia.

Punde si punde, yule mzee alijandaa kwa mashambulizi. Aliwaza kuna mtu nyuma ya yule mama. Iweje mwanamke mwenye mtoto mchanga aranderande msituni bila ya kuwa na mlinzi? Huenda anatumiwa na kijana imara aliyetaka kumuua. Wakati huo angefanyaje? Alikusanya kumi chache alizozipasua, akageuka ili aondoke. "Tafadhali usinitupe niliwe na wanyama wa usiku. Nisaidie! La, huwezi kunisaidia binti yako, basi msaidie mwanangu. Hajaonja maisha bado, na si vyema kufa sasa. Kilio mfululizo cha yule mtoto na maneno ya Soni vilimgusa yule mzee. Ingawa alisita, lakini hatimaye aligeuka nyuma. Kutokana na kauli yake, alihisi Soni alikuwa mgeni katika eneo hilo. Akaamua hata kama iweje, angemsaidia. Kwa hadhari kubwa aliusogelea mama na mtoto wake. "Njoo mwanangu, tutakwenda kibandani kwangu."

Maswali

- (a) Pendekesa kichwa cha habari hii kisichozi maneno matatu.
- (b) Unafikiri kwa nini Soni alitoroka nyumbani kwake na kukimbia msituni?
- (c) Mwandishi wa habari hii anaichukuliaje jamii ya akina Soni?
- (d) Kutokana na barai uliyosoma, eleza nafasi ya mwanamke katika jamii kwa kutoa hoja mbili.

8. a) MILA POTOFU.

b) Soni alitoroka oyumbani kwake na kukimbilia meibuni
kwa sababu sehemu alipokuwa akishi soni walitaka
kumuua mwanake ^{alikuywa} ~~kwashababu~~ Ana rangi ~~topeuti~~
na wengine .

c) Mwandishi wa Habari hii ana ~~wachukulia~~ jamii ya
akina soni, Ni watu wanao amini Mila potofu .

d) Kutokana na habari niliyasoma, Nafasi ya mwanan
mkuu katika jamii :

i) Mwanamke ni Mlesi wa Familia ; Ni
Kweli kabisa tonaona soni alikuwa ni Mama we
Tumaini .

ii) Mwanamke ni Jasiri : Ni Kweli kabisa
tunaona soni alipigania Maisha ya Mwanake
kwa kumuepseha na Manaji. kutokana na Utogauti
wa rangi alikuwa nao mtoto Tumaini .

SEHEMU C: MASWALI YA MAJIBU MAREFU

Swali la 9: Dhima ya Fasihi

2021

SEHEMU C (Alama 45)

Jibu maswali **matatu (3)** kutoka katika sehemu hii.

9. Baada ya kuhitimu elimu ya Sekondari, umeitwa kwenye usaili wa nafasi ya kazi katika Baraza la Sanaa la Taifa. Katika usaili umetakiwa kuthibitisha iwapo fasihi ina umuhimu wowote katika jamii. Kwa kutumia hoja tano na mifano ya kazi mbalimbali za kifasihi thibitisha hoja hiyo ili kukidhi haja ya usaili wako.

q. Fasifi ni kazi ya sanaa itamiayo lugha kufikisha ujumbe kwa jumii husika. Fasifi imegawanyika kwa fasifi andishi na fasifi simulizi. Fasifi andishi ni aina ya fasifi ambayo huwasilishwa kwa njia ya moandishi. Ila fasifi simulizi ni aina ya fasifi ambayo huwasilishwa kwa njia ya matangumto. Fasifi na mchango mkubwa katika kuiyundo jamii. Yetu na hivyo ina umuhimu, mfano wa umuhimu wa fasifi ni

Huelimisha jamii. Fasifi ina jukumu ya kugawa elimu kwa kila jumii kama ni kwa kuwasongaji au wasikilizaji. Elimu muuhero wa kuwasilisha kazi ya fasifi kwa njia mbalimbali. Kwa mfano, muallimu wa darasani ana mbinu zake za kuwasilisha elion kwenye dorasa hivyo hizi mbinu tofauti ambazo walimu hutumia kutoe elimu ni tunda la fasifi.

Hutoa burudani kwa jumii. Fasifi pia imewa za kuanaburudanisha manta kufikisha jamii kwa neno mbalimbali. Burudani ni kilekzo cha marsha ya muwanadamo na hivyo muwanadamo kufikisha burudani auze kuiridhisha amani na yalo ya magani muwach. Fasifi imetoo burudani bina kundi fulani la jamii. Mfano kazi ya muwandishi wa vitabu kutengeneza vitabu vinauyopenda na jamii hivyo kuanaburudanisha wasoraji.

Hukuzo lugha lugha ni sauti za nusiba zenyepangilia mawili zilizokubalidio na jamii ili zitumike latika mwanziliano. Fasifi inatumia lugha kuwasilisha filira zilizozia latika aktiki ya muwanadamo. Hivyo kua namna moja ama nyingine, fasifi mechangia pokubwa latika hukuzo lugha ya jamii husika mfano msimilajji wa hadithi hutumia lugha ili kuwasilishi filira zake, hivyo hukuzo lugha kuna watu wanowakazi kwa hepo anapostimilia.

Hufikidhi amali za jamii. Pia fasifi imeprena jukumu ya kufikidhi kile ambacho kinahimiza na kotokeo katika jamii. Fasifi inawea kufunzwa kwa njia ya kichwa, muendeleo na sababu ya muendeleo ya sayansi na teknologia, kamekuru na rifa vinauvitazwa kazi ya fasifi mfano vinaea sauti na teknologiki. Niteneo intanzi na hizi ya fasifi angajukumu la kufikidhi kazi yake ya sanaa kama mali ya jamii.

Hudumishi tamaduni za jumii husika. Fasifi pia amefunika chanzo cha kakeza tamaduni mbalimbali katika jamii. Tamaduni hizi hutumia kitengo cha fasifi hukuzo na kufanya isitaweleko. Wata wanachanza tamaduni za huwezo kazi yan ya fasifi kwa jamii nyungane hili inayopeleka jamii. Hivyo nyungane kuipenda kazi hivyo ya kusoma. Mfano muwandishi aramza kujengwa kazi yake na kusambaza jamii nyungane hili inayopeleken tamaduni ya kusambaa.

9. Kwa kutumia aina nne za vyombo vyahabari vilivyopo nchini hivi sasa, onesha mchango wa kila kimoja katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili.

9.	<p>Kukua kwa kiswahili ni kitendo cha kuongezeka kwa miscamiati ya lugha ya kiswahili. Kuenea kwa kiswahili ni tendo la kuongezeka kimatunzi kijigografia nchini. Vyombo nabi mbalimbali ya habari vimecadilia na kuchangia kukuza kwa kiswahili na kuenea nchini. Kwa namna tafauti tephani Vyombo hiyo ni karaa vile radio, magazeti, tuninga na majarida. Kwa kuanza na magazeti, haya ni makarasi yaliyochapishwa habari mbalimbali za nje na relasi ya odi. Magazeti haya huchapishwa kwa lugha ya kiswahili. Hiyo watu hupata kujaridhi kwa lugha ya kiswahili. Ili imesadilia kukuza kwa kiswahili kwari watu wanaposoma kiswahili wanendelea kukuza matumizi yake kwa kujua na kuongezza miscamiati zaidi ofare Mwananchi. Pia ruusinga, hizi hutumitwa kufikisha habari kwa giza ya picha na santi habari hizi hutolewa kwa nji ya kiswahili ambapo alikuwa wanaposikia wanapata kuendelea kujifunza kiswahili zaidi mifano katika TBC, ITV na STARTV ni mifano ya channeli zinazotumika kutolea habari kwa lugha ya kiswahili. Radio, hivi ni vyombo ya habari ambayo hutua habari kwa santi tu ambae mtu hukuo na kusikiliza kinachoaanglewa. radio zimecadilia kukuza na kuenea kwa kiswahili kwari habari hutolewa kwa lugha ya kiswahili. Hiyo mtu anaposikiliza arawea kujifunza miscamiati mifano ya lugha. Radio hutua taarifa kujitua channeli mbalimbali. Kama Sua FM, Radio Imani, Claude FM, Mnacho, kwa Kutumia majarida mbalimbali yanayosondikwa kwa lugha ya kiswahili. Kama vifo "fema" ambayo hutua habari kuhusu taarifa tafautitorauti kama vile gonywa la ukirinwi. Kwa hiyo haya husaidia kukuza na kuenea kwa kiswahili pale mtu anapospasoma na kuto kusoma kutoompa mtu hiyo uwesa wa kuelewa na kusoma vizuri zaidi na hiyo lugha hukuo na kuenea zaidi. Kwa kuhitimisha vyombo hivi ya habari vimeonyesho mchango mku bwa zana kuani habari harsikili zwi nchini Tanzania tu bali hata nchi nyingine za nje kwahijin kiswahili harsikika hata kwa mataifa mengin na wao hupata kujifunza kidogo kidogo hadi wakijua na kuenea kutumia na hiyo kupanua matumizi.</p>
----	---

9. Wewe ni mshiriki wa shindano la uandishi wa insha lilioandaliwa na Baraza la Kiswahili la Taifa. Kaulimbi ya shindano ni “Watoto zingatieni daima maonyo ya wazazi wenu”. Kwa kutumia kauli mbiu hii, andika insha ya kisanaa isiyopungua maneno mia mbili (200) na isiyozidi maneno mia mbili hamsini (250), yenye kuishia na methali “Asiyesikia la mkuu huvunjika guu”.

9.

WATOTO ZINGATIENI

MAONYO YA WAZAZI

Familia ya Mzee Athanas kamata na Mkewe Joyce Samuel na jinjihikis kijiji cha Songimbele ne Mungu alifwajaa liq mtozo mmota wa kike aituge Anne na wizkume gitire Matanga. Watoto waliku wa, ni watatu sans kwani walibasalamu kwazi wazuh bilis kukoresha mtu.

Siku ziliendis, mitsa ikapite, mara mtozo wa wazuh kike akapate nafasi ya kwendis kwomos indis kozij ya Uchkitan ambapo wote gamihii neimig wazifurahi sans na hivyo wa imfanya sherehe Anja. Siku elifikanihii za kuulekes nichini indis, Midagi huuji giriandas vemu sans kwazi ejini ya kwenda kupata kozij ile.

Siku tiliendis ya Anne kuondoka lakini kabla hajaundokg babs yake alimwits pamoga na Mampu yake ili wipate kumpashii mausii ya minisho kambayo ungepate kumseidisi, kahiki mainis yake kipindi għandhi indis na babs alimwembiegix jafrusti apot;

Mtangutize Mungu, al-mihi binh yake apate kwazi binh muems embegħe zhampera. Mungu pamoga ne kuzihi amni eż-żeq, Iskini pax alimwix mbis penas kusardha waqtnej i'kwani hujji ja leu ne yekkha yastawje kien hixxu ukimwong muu anayhha ja' użżejt kumsaċċa.

Lakini kikubwa neċċha minisho, għiġi minnha binh yake kabla hajaundokg alimwembiegix ne kumsekkha kwarem qrome kien biex, lakini qiegħi lu sħihe ha mapenzi kwani sikkunis bado ni mtozo meleggo sans,

g. Muda na naga ambao anna alnsubin
wlikwus ni kupanda ndege na kumalozi kwani a no
nekana kuchokg kusikilizq mashaun kutoka kus
wzaari wze. Ndege iihug na ndipo mama ns
baba yake walimugge kwa mar u mincho ne
skaqnas cragan ba kulekoga Indig.

Punde si punde binh aliingis ijyini Indig
na hapo ndipo mawis yake ya chuong ualprosneq,
na kwa kaweli Anna likwus mzuri na hakukusq
watu ambae walimpenda na wlikwus tayasi kumu
og binh huyu.

Munroni alikwus akikatas lakini kadhi
aliyoendeleq kurishi na kuraoq, mazingis sinahau
kaqiqis ushaun we mama na baba yike aropew
Usiku asporatian. Ghaffa nafsi ilimukums kuzqnx
mapenzi na Mporei wze alimpenda (ans Edison)
na hspo hspo iliparito skepsis.

Walimu wzngundug kung Anna alikwus
na jisavilto na miyo aitukwus chuong na ili
mbidi studi Tanzanias kuzo hakikg "ASINYESI
KIA LA MKUU HUVUNJIKA GUU"

ORODHA YA VITABU KWA SWALI LA 10-12

USHAIRI

Wasakatonge	- M.S. Khatibu (DUP)
Malenga Wapya	- TAKILUKI (DUP)
Mashairi ya Chekachecha	- T.A. Mvungi (EP & D. LTD)

RIWAYA

Takadini	- Ben J. Hanson (MBS)
Watoto wa Mama N'tilie	- E. Mbogo (H.P)
Joka la Mdimu	- A.J.Safari (H.P.)

TAMTHILIYA

Orodha	- Steve Reynolds (MA)
Ngoswe Penzi Kitovu cha Uzembe	- E. Semzaba (ESC)
Kilio Chetu	- Medical Aid Foundation (TPH)

Swali la 10: Uhakiki wa Ushairi

2021

10. Chagua mashairi matatu kwa kila diwani kutoka katika diwani mbili ulizosoma kisha onesha jinsi washairi walivyo walimu bora wa jamii ya leo.

<p>10.</p> <p><i>Washairi ni walimu bora katika jamii ya leo katika kuharaka na kuelimisha jamii sii ya mambo mbalimbali. kwa kutumia diwani ubili ya "WASAKATONGE" iliyoandikwa na mshairi - khatibu na "MALENGA WAPYA" iliyoandikwa na TAKILUKI nifukutezaajinsi washairi walivyo walimu katika jumii zao.</i></p> <p><i>Nikianza na diruxni ya "WASAKATONGE" mshairi wetamedi seif khatibu amekuza kama walimu katika jamii yako kama ijuataayo.</i></p> <p><i>Kwanza, Mshairi anaifunzo jamii kuumba Mwanamke ni chanzo cha Mafanikio katika jamii; Hii inaonyesha katika shairi la "Mwanamke" ambayo mshairi anasema,</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>"Nimuwona Mwanamke"</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>yu shambani</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>jembo ukiononi</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>"Analimo,"</i></p> <p><i>Hii inadhilihiha wazi kuumba Mwanamke intu mchakakizi katika kueta naendeleo ya jamii.</i></p> <p><i>Pia, Mshairi anaifunzo jamii kuwa viengozini hawapa siri kungnaniya madaraka inapo zurihi wao inauhosokaji; Hii inathibitihihwa katika shairi la "Nahodha" mshairi anasema,</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>"Nahodha zirenganidnia usukani"</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>"Abiria zote tusherekaji"</i></p> <p><i>Inapo mshairi anaonyesha wazi wazi jinsi jamii inauhosokaji juu ya viengozini mpeka hiyo viengozini waadee hiyo tabia.</i></p> <p><i>Hata hiyo, Mshairi anaifunzo jamii kuwa na Mapenzi ya kweli katika ndea; Hii inathibitihihwa katika shairi la "Mahaba", mshairi anasema,</i></p> <p style="padding-left: 2em;"><i>"Kama Mapenzi urizimu, sihitaji nitibayo"</i></p> <p><i>Duwa yanqu mimi noga, Mimi kupondwa na wewe. kuwahiyo jamii inapaszwa kuwa na Mapenzi ya kweli".</i></p>

10.	<p>Kweli katumia diwani ya "MALENGA WAPYA" na ushairi amewenza kujunza jamii yako kama ifuatayo. Kwenza, Amajunza jamii juu yamadhaba ya sakari katika shairi la "rukari" ushairi anasema.</p> <p>"rukari ina Nashaka, athari kukuleto" Hutara nitazitaja, Na zito unaozirua, Kwenza meno kila zo, mengino kungo ka, Kweli hapa jamii inapewa kwa na matumizi mozuri ya rukari. Pia, ushairi amefunza jamii kuhusu matumizi mozuri ya fedha ili kuleta maendeleo. Hii inayoyeshwa katika shairi la "Istafu", msanii anasema.</p> <p>"Istafu ni ya kwaka" Uemo kuitumia Angalia kuishi nako Ujio jijubio.</p> <p>Kweli jamii tunopewa kwa na matumizi mozuri ya fedha hosa tenapewi pata ili kusio jibha.</p> <p>Mesiloh, ushairi amefunza jamii kuhusu uhuru na hati kwenye ukurauki za Afrika katika shairi la "Kijungo" msanii jinsi kuanamko usiyotabaki na uhuru, msanii anasema.</p> <p>"Kijungo kimanishasho" Mingororo naachia.</p> <p>Kweli hiyo jamii zetu hosa uwanawmo waziwe na unyonyaji juu ya hati zo uwanawako katika kijungo mambo yao.</p> <p>Kweli kumatizia washairi wengi wa dleamini ni walimu katika jamii za idhuhusu ukombezi za Changamoto kutakimbihi katika jamii za idhuhusu ukombezi za Changamoto Nifaya, Rushwa na Zemelkaya ili Kijungo jamii iliyo bora za idhuhusu.</p>
-----	--

2020

10. Kauli za washairi ni nyenzo muhimu katika ujenzi wa jamii bora. Thibitisha usemi huu kwa kutumia hoja tatu kila kila kitabu kutoka katika diwani mbili ulizozisoma.

10. Nyenzo muhimu ni vita muhimu am bauyo vengesa kuwathua ili kuwaza kijenga kitu bora. Washairi ni nyenzo muhimu kati ka ujensi wa jamii bora. Kwa kutumia diniwani mibilii "Malenga Wapya" iliyounditwa na TAKILUKI na "Wasakatonge" iliyoundit na na M.S. Khatibu. Iquatayo ni jinsi wa shain walijo nyenzo muhimu katika ujensi wa jamii bora.

Kwa kutumia diniwani ya "Malenga Wapya" iquatayo ni jinsi washain walijo nyenzo muhimu katika ujensi wa jamii bora.

Kukemea vongesi mbaya, mshairi amekemea vongesi mbaya kuani unani disha maendeleo ya jamii nyuma. Hii imeneeshwa kuwenge shain la "Piuso".

"Unapokuwa na shida, wao waratupuuza,
Wanajitia kifada kuifanya ajiza,
Wanajifanya hawajali."

Hii enenesha kuwa vongozi hawasitiili za choda za wananchi yaani wanazipuuza kama vile hazina umuhimu. Hii cpo hadi katiba jamii zetu kuani vongozi hawasitiili mahitaji ya wananchi. Hivyo mshairi in arakemea jambo hili.

Kupinga matabaka, mshaini anapinda matabaka galijopo taki ya watu matajiri na watu maskini. Hii imeneeshwa kuwenge shain la "Punda".

"Toka ulipataliwa, mshayayo ni kizogo.
... Hakika ulionewa, hukustahili kipigo.

10. Hii enenesha kuwa watu maskini hawat haminiwi na watu matajiri. Hadi kuwenge jamii zetu maa ayingi watu wa tabaka la chini huwa hawathaminiwi. Hivyo mshaini anapinda jambo hili.

Kukemea nishwa, mshaini amekemea suala la ruchwa kuani lenorudisha maendeleo ya jamii nyuma. Hii imeneeshwa kuwenge shain la "Sukari".

"Wengi wamefedhethaka, sutan usanapapa
... Kama hujaitambua, ni chungu ndugu sutan
Hii enenesha kuwa nishwa ni kitu ambaacho kinawauuniza watu wengi sana na pia kira madhara mengi sana. Hadi kua nge jamii zetu nishwa cpo na crapangu a na watu wengi sana ibiwemo vongozi na wananchi wa kawaida. Hivyo mshaini arakemea suala la nishwa ili kuwaza ku leta maendeleo katika jamii.

Kwa kutumia diniwani ya "Wasakatonge" iquatayo ni jinsi washain walijo nyenzo muhimu katika ujensi wa jamii bora.

Kupinga mila potofu ya uketeketaji maa usana wate. Mshaini anapindaga na suala la uketeketaji kwa wanawake kuani lina madhara mengi sana. Hii imeneeshwa kuwenge shain la "Tohara".

Tohara, kuna auwanamte, ni hatari,
Madhara, kuna wate ute, hushamini,
Hasara, ya peke yate, hudihihiri,
Zinduka.

10. Hii inaonesha kuna uketekaji wa wanawake una madharo mengi sana. Uketekaji wa wanawake upo hadi katika jamii zehi na zinakta madharo mengi sana kuna muwanamko. Hii = mshairi arapingana na jambo hili.

Kukemea ukaseni wa uadilipu mshairi ni anakemea suala la ukaseni wa uadilipu kuna viongozi wa dini. Hii = inaoneshwa kuwenge shairi la "Wasodhambi".

"Wardari,

Misalabi na mayuka na hohoba,

--- Mombi yao,

Unapti -

Hii inaonesha kuna viongozi wa dini si o wa uadilipu kwanza wanassema mambu am baya hafa waao hawayafanyi. Hii = ipo hidi katika jamii yali yaa sasa. Hii = mshairi ni anakemea suala hili la ukaseni wa uadilipu.

Kupinga suala la uchu wa madaraka, mshairi arapingana suala la uchu wa madaraka baina ya viongozi Hii = inaoneshwa kuwenge shairi la "Tonge la Ugali".

"Wacapigena,

Warauumizana,

Warauwana,

Kua tonge la ugali.

Hii inaonesha kuna viongozi wa nchi wana uchu wa madaraka na mato tayari kufanya lolote ili ilii wawezo kujapata madaraka ya nchi. Hii = mshairi arapingana suala hili la uchu wa madaraka.

Kua ujumla mshairi hiusaidi sana katika ujenzi bora wa jamii. Hii = wanayamini wanapaswa kusoma kazi hizi za tasihii ili kuweza kuelimika.

2019

10. Kwa kutumia diwani mbili ulizosoma, eleza jinsi taswira tatu kutoka katika kila diwani zilivyo tumiwa na msanii kuwasilisha ujumbe kwa jamii.

10. taswira; Ni picha inayojengutu akilini
mua msomaji au msikilizaji wa kazi ya
fasih. Taswira yaweza kuwa hisi' au yoluoni
Hiryo wasanii natakzi za fasih hutumia
taswira, katika kufikisha ujumbe kwa jamii.
Hii inathibiti kura kutumia diwani ya
"Malenga Wapya" ya TAKILUKI na "Warakataraji"
ya Mohamed S. Khatibu. kuwa wasanii hufikisha
au ujumbe kwa kutumia taswira.

Lukianza na diwanii ya "Malenga
Wapya" mranii ametumia taswira ya Polka
chini. Katika chairi la "Kwanza" kuonyeshi
wanawake wanawake wengine halii yo kuwa wanawake zao. Mranii
hapa ametaa unyo kuwa wanawake wanawake
tabia ya kuchukuuwa wanawake wa watu
halii yo kuwa nad wana wake zao, waache
tabia hiyo kuani huonyeshi uvaliti. Mranii
amseme ma.

"Wanaume, mwafanyakani, nauliza
Pakashume jigenzu,
Ni kwanini."

Pia ametumia taswira ya mshumaa; Katika
chairi la "Halihalisi" kuonyeshi kuwa
Katika nchi yatu tumeisha pata uhuru lakinii
badiliko tumahindwa kujitelea maendeleo. Hiryo
ametaa ujumbe wo kuwa Viangozi waellwe
hoswa lenyo la kupata uhuru ni kujikombi
na si kuzidisha matatizo. Hiryo waongoze nchi
vizuri. Mranii anauliza,

"Mshumaa unawaka, qiza mbona linazidi!"

Vilavivi mranii ametumia taswira ya

10. "Njiwa" Katika shairi la "Nipate wapi mwingine" Mr. anii ametumia taswira hii kuonyeshu mwanamke aliyekuwa akimtii mumene, na amefariki, hivyo mume analalamika. Mranii, ametumia taswira hii kuwashauri watu ili watariye mambo mema ili wakifariki uweweze kukumbukua. Mranii anasema

"Njiwa ameshanitaka, nipate wapi mwingine"
Yitevile katika diwani ya Warakatunge mwandishi ametumia taswira ya nahodha
Katika shairi la "Nahodha" akimaanishu kuwa
nahodha ni kiongozi, ilia tunda baodhi ya watu
wanashika nafasi ya unaahodha halii ya kuwa
hawawezi kuongozu hatimae anawatevi abiria.
Hapa mrani ametaa ujumbe wa viangozi wanao
penda kungang'ania madaraka halii ya kuwa
hawawezi kuongozu waache, kwani wanawatese
utio wananchi. Kama aliyoavemba katika shairi
hilo:

"Nahodha unangang'ania usukani
Abiria sote thwateka ..".

Si hivyo tu pid ameonyeshu taswira ya
Jiwe na mchi Katika shairi la "Jiwe si
mchi" kuonyeshu wanawake wanao waocha
wanaume na kufanya vitendo vichafi nya
Kisabana. Hapa ameonyeshu ujumbe wa kuwa
wanawake wanawendeleza fabia ya kusagano wa-
che kwani ni kinyume na mila na dakturi zetu.
Mrani amasema

"Nofaka haziwi unga, kura kusagiwa na jiwe,
Utaambuliu chengi, mapiishi yaktumbye"
"Michi imejaa tele, - . . . ."

Swali la 11: Uhakiki wa Riwaya
2021

11. Waandishi wa riwaya za *Watoto wa Mama Ntilie* na *Joka la Mdimu* wameonesha kuwa rushwa ni miongoni mwa matatizo yanayozikabili jamii nyingi. Kwa kutumia mifano, eleza mambo matatu yaliyopendekezwa na waandishi kwa kila riwaya yenyе lengo la kuzuia rushwa katika jamii.

11. Rushwa kusa tafiri ya kawaida in ajulikana kama vongo. Iruki ni kitendo cha mtu kuna mali au kitu cha thamani li kuseza kipata Upendelee kwa kilumenehui jambao au kutharakaishwa h uchumi. Riwaya za *WATOTO WA MAMA NTILIE* pameja na *JOKA LA MDIMU* zilizosandikwa na Emmanuel Mbogo pameja na A. J safari kwa mifutano, hu eleza namna mbali mbali za kizuri rushwa. Kua kuanza na riwaya ya *WATOTO WA MAMA NTILIE* yafuatayo ni mambo matatu yaliyo pendekezwa li kuseza rushwa. Je mi ta polisi inabidi kuse na mammifu na kipinga rushwa. Kani ka nuna, hei mwandishi anathaa in jee hi ta polisi kuse na mammifu kuu

11. Farfa lao ili kumfa Kupringa suala la rulhuwa nchi; Katika Kitabu au niw aya hii inarneha Kuwa jehi la poli si mko mistari wa mbele katika kup chek rulhuwa kuruka kuwa wafanya brashara wadogowadogo yaani mama ntileye wanafanya kazi kwandani.

Serikali inatakiwa kutua elimu kwa wananchi juu ya suala la rulhuwa. Pia Kupringa riwaya hii mwandini wa riwaya hii inarhawa senkati ku toa Elimu kwa jamii ili inuu kuundoa esuala la Rulhuwa nchini kwakua lina madhara mengi ni inarneha kumka Katika riwaya hii wananchi wanakipe kuwa elimu juu ya rulhuwa ndio maana walimza taufua rulhuwa.

Sheria kali na Kufanya kazi k wa sheria hizmo juu ya watotoo jihu sisha na rulhuwa. Mfano Kankani Waya hii kungekuwa na sheria kali na utekelaji wa sheria hizmo mama ntile pamoja na wafanya binadamuq muzalidha katika kwandani cha urafiki wainiwe mera kutua rulhuwa kuu a Anbari. Pia Riwaya ya JOKA LA MDIMU yafuatayo ni mambo moe au yaliyopendekezwa illi kumbez kusei a rulhuwa:-

Viongozi wanatakiwa kuwa waami nifu na mistari wa mbele Kupringa rulhuwa a. Katika riwaya hii mwandini ari

11. tukorema yatelemu rulhuwa imetikumu kwa alia viongozi nito unpo mistari wambae katika kutua rulhuwa, Mfano Brown Kuchacha ni moja ya viongozi ambao wanadre kana watoto upande wa mbele katika kutua rulhuwa hiiyo masababuha rulhuwa kusehili.

Sheria kali na zembo Kutonde wa Kazi zimekue eli kuzetu rulhuwa. pia mwandini anatajolewa ya kawamtu mu vya kazi zingewakano ambao zinazubwa na Viongozi pia na wananchi zingewakano uchukusika kama Brown Kuchacha wanadreweza kujitumbua katika kutoa na kipoklea rulhuwa hiiyo hii ina suna ya viongozi kanka jamii zembohalim.

Elimu italee kwa Viongozi pamoja na mtaa. mwandini anatajoleza yatelemu ari inatakelwa kusehili uso huu viongozi pamoja thi mtaa mfano Brown Kuchacha, Leyla ambao uchindolemekano kama kawatambuzi madheuri ya elimu kuhusu kutoa jamii huyomwandishi ampondelezo Elimu italewe.

Huyobasi, inawezekana kuhusu huu ya kumbla rulhuwa inabidi londoleme kabisa kumefu jamiil zetu Kup kua maleta uduara wa mae ndeleo kwa kumwa tawarifudhi waachache kikoni momidhara mae kua kwa tafya kwa ugumu.

2020

11. "Jamii ya kitanzania inakabiliwa na matatizo mbalimbali ya kijamii yanayokwamisha maendeleo." Thibitisha kauli hii kwa kutoa hoja tatu kwa kila riwaya katika ya riwaya mbili ulizosoma.

11. Iwua kulanzia na riwayya ya "Watoto wa Mama N'tilie" siyeardibea na Emmanuel Mbogo yapsudkayo ni malatizo valivositobea kuompe riwayya hiyo.

Wizi na Ujambazi : Wizi na ujambazi ni hali au namna ya kupata na kuchukua nitu nya mmiliki pasipo na ridhaa ya mmiliki. Wizi na Ujambazi Unaenyeshwa na kuhua, Doto na Dan walipoomua kuiba kuompe aluta ja muhindi na kuchukia kusupribi pindi walipopiguo bactola na mlizi wa fendo hiyo. Tat hili ni tatizo Linoloboomicha maendoo buani Linomfanya mmiliki kupata mali zabo kupolebea umajabini nas pindi wizi au majambari nzo wanapoewaa tu nahi kipoteza nguni kazi na hiyo kubiamicha maedeleo.

Ulevi : Ulevi iraenyeshwa wazi na mzee Tomalomo baba wa Peter and Zita. Mzee Tomalomo alikua hadhangi kitu chachote kuompe familiya na janvi yake kazi yake kurywa pombe na chang'aa na hiyo kujanya watoto waahinduo kuenda ethole buani uodi kuoa walimtagonea mama ipao pekoe atimbae bijato ethole habikua ethole kibubua pia hiyo kukiwa micha maendeleo. Manjamini kawengi hua uateri badala ya kuchang'ia batiba kufenga taifa lao kua kujanya kazi na hiyo kipolebagi kutukamicha maendeleo.

Ulosogu wa elimu, ni hali ya tulopata elimu. hili tatizo ni janvi kubua eana buani mitu akisepo elimu anakuwa hana unoso wa keter kujikombaa kuchumi Unaenyeshwa hili na ant. E. mbogo baa kuthi

11. Musa, kijana akijetoea otimu na baadaye tujitua
 etha na madawaa ya kulanya na kuuchia mikano
 ni' mua eteria - hiryo kuboomicha maendeleo
 ya jamii.
- ^{hawa}
 "kutumia riwaya ya "Joto la Mdimu" papustu
 ni' madatizo yanayo bicoamicha maendeleo.
- Rudhuu, ni' hila au kijana ya kiti chochote
 tontolewachoo ili kupata hubuma ya haraka ambayo
 hauatahili, au bukuropa tuburma na machakila.
 muaridishi anaompeha tilitizo hili dhabiri kuu
 kumtumia Tino na dabbari - Tino ilibidi. atoo rudhuu
 a baa dabbari ili kumwezisha mitoto walo atibiwe
 nje ya nchi. Rudhuu inaboomicha maendeleo buani
 kila mtu arapohilaji kitu hata kama ni habi yabo
 lazima atoo kito ili kumupasisha mtu mwongine na
 kumuumiza mtu mwongine na hili huleta au na hubaa
 mishe maendeleo ya jani
- Utesope wa uadiliyu wa viengozii. Viengozii wa
 jamii kubaa uadiliyu na buganya baiziko vifte
 ikiuystabuua na. hili tulata ukosope wa maendeleo
 ya jamii mpano ilibuuua ni' bafizi ya dabbari kuu
 vandibaa mitoto wa Tino aende hajipitalini labini
 habuandika hilo mpatha alingopata. Kitu kinachem
 hiyashaa yeye hiryo walo ambayo habana uwoso
 wa kubaa kile aei anachoktiba kiongozi huchinduu
 kipata habi zaao. ni pia viengozii ualipopoaa madaa
 ka bedala ya tulata maendeleo buonye jamii hiyo
 nya maisha yaa magumu.
- Biaxtara haramu na uendaji. haramu. Uendaji haramu
 ni kuuinda ne uainfama peri na kuchukua napzi
 na pombe ezo palipo na libali kutoka serébalini
 na basidae kuziuzi..

2019

11. "Waandishi wa kazi za fasihi huibua migogoro mbalimbali na kupendekeza masuluhisho ili
 kuelimisha jamii husika". Thibitisha kauli hiyo kwa kutoa hoja tatu kwa kila kitabu kutoka katika
 riwaya mbili ulizosoma.

11. Migogoro ni hali ya kutoelewana baini ya pande mbili. Migogoro huweza kuwa na vyanzo mbalimbali. Waandishi wa kazi za fasihii ni wahandisi wazuri wa kuibua migogoro mbalimbali kisha kuitolea masuluhisho. Ili kufiki sha ujumbe ambao mtunzi wa kazi ya fasihii amedhamitii ni lazima kuzingatia migogoro iliyo sukwa katika kazi ya fasihii. Kauli ya kuwa waandishi wa kazi za fasihii huibua migogoro mbalimbali na kupendekiza masuluhisho imedhibitishwa na waandishi wa riwaya. Ben J. Hanson katika TAKADINI na E. Mbogo katika WATOTO WA MAMA NIUE wametibitisha hilo. Migogoro katika Takadini ni kama ifuatavyo.

Mgogoro katif ya shingai na familia yake. Mgogoro huu unatokano na kuwa familia ya shingai imewandilia mme shingai aitwaye Nhamo, lakini shingai anampenda sana Takadini ambaye ni sope. Kitendo cha shingai kwenda kinyumo na familia kunazua mgogoro. Suluhisho la mgogoro ni kuwa shingai anaamua kukimbia kua Takadini, mvulana aliyempenda sana. Mwandi shi amotumia mgogoro huu kulasa jami kuwa suala la ndoa ni la mtu binafsi na wala si familia.

11 Mgogoro kati ya mzee Makwate na sekai^o. Mgogo
ro huu unatoka mara tu baada ya sekai kujifungua
mtoto ambaye ni sope. Mzee makwali anakubalilana na miila
na deslni kuwa Takadini anapaswa auwa kwa kuwa
ni laana katika jamii. Hali ya kuuwa kwa Takadini
hakubaliki machoni pa sekai. Suluhisho la mgogoro huu
ni sekai kuamua kukimbia na mtoto wako kuolekeea
kijiji cha mbali hadi Takadi alipoaa na kupata mtoto
ambaye si sope ndio usakanudi. Mwandishi anasuka mgogoro
huu ili kutonya jamii juu ya miila potofu za kuwa
walemvu wa ngozi (sope).

Mgogoro katika nafsi kwa Tendai. Huu ni
mgogoro wa nafsi. Tendai ambaye ni mtsa wa mwisho
wa mtemi masasa anakumbua na mgogoro wa nafsi.
mgogoro huu unatokana na kuolewa na mtemi masasa
ambaye ni mkubwa hiyo kutamani kumuila baba.
Hali hili inapelekea Tendai kuingia katika mgogoro wa
nafsi. Suluhisho la mgogoro huu ni kumtafula rafiki
ambaye ni sekai ili uwawele kushirikiana. Mwandishi
anatongenza mgogoro huu wa nafsi ili kuielimisha
jamii juu ya suala la ndoo. Kila mtu ana haki ya
kupenda anayentaka katika riwaya ya wafisi wa mamansile.
mgogoro ifuatayo imonekana.

Mgogoro kati ya Dotto na Peter. Mgogoro huu
umesukua maeneo ya jgani ambako peter alitenda kukoza
mabaki ya vyakula. Mgogoro huu umasababishwa na
peter kuingilia eneo ambalo Dotto na kurwa
hukoza mabaki yao, mgogoro huu unappleko hadi watu
kugombang. Suluhisho la mgogoro ni kurwa kumiwambia
amwache Peter. Mwandishi anasuka mgogoro huu sli
kuionisha jamii matatoe yayowakumba watete wadogo
waliogubikwa na wingu la Umaskini.

11

Mgogoro katika zilita na Kurwa. Huu ni mgogoro muwingino unaojitokeza baino ya mabinti hawa wawili. Mgogoro huu unatokana na Peter kumleta Kurwa nyumbani ilihali zita hamjui. Hali hii inalota sinto fahamu baino ya watu hawa. Kurwa anotishiwa Kupigwa lakini mgogoro unasuluhishwa na Peter kwa kumtuliza na kumwekezea ili yokuwa hadi akaya na Kurwa. Mgogoro huu unasukua ili kuonesha jinsi ambaayo maisha bila malezi ya wazazi yanayokuwa, waloto wanaishi kwa kurandaranda.

Mgogoro wa nafsi wa Kurwa. Kurwa anao nekana kuwa na mgogoro wa nafsi ndani yake, hii inatokana na kuona watoto wawili wakipita na mama yao huku wakihoji kama wangenunuliwa nguo za sikukuu. Hali hii inampa mawazo Kurwa na kutamani kama angekuwa na wazazi kama wale watoto. Mgogoro huu urabonesha jamii kuwa watoto wa mlaani hutamani kushti maisha mazeuri. Jamii hainabudu kuuangalia kwa jicho la pili kwa sababu warisaidiwa watajilingiza katika vitendo vionzi kama vilote wizi.

Kwa kumalizia, Mtgogoro ni msingi wa dhamira na ujumbe kwa sababu mtgogoro huaksi kilo kinachotoka kwonye jamii. Ufundi wa kuruka mtgogoro wa wandishi wa vitabu tajwa hapa juu wamesaidia kufikisha ujumbo kwa urahisi katika jamii. Huyu ni dhalini kuwa waandishi wa kazi za fasihil hulua mtgogoro mbalimbali na kupendekoa masuluhisho ili kieelimisha jamii husika.

Swali la 12: Uhakiki wa Tamthiliya

2021

12. Eleza jinsi uteuzi wa mandhari ulivyoibua dhana ya mapenzi machungu kwa wahusika kwa kutoa hoja tatu kila kitabu kutoka katika tamthiliya mbili ulizosoma.

12. *Mandhari ni sehemu ambayo kazi ya fasihi hutondesha inauveza kuwa mandhari ya nyumbani shulenii au shambani kwa kulimia Tamthiliya mbili ambazo ni KILIO CHEI4 Kilichoandikwa na medical Aid Foundation na NGOMBE PENZI KITOVU CHA UZEMBE Kilichoandikwa na F-Somzaba Nitakwenda kuanganya ha ni kwa jinsi gani uteuzi wa mandhari ulivyoibua dhana ya mapenzi machungu kwa wahusika Kwa kuanza na tamthiliya ya Kilio CHEI4 Ziguatzo ni heja zinazoyeysha jinsi ambayo mandhari yaliyoibua mapenzi magumu Mandhari ya nyumbani; Katika kitabu tunaona kuanza mandhari ya nyumbani iliyoyibua mapenzi machungu kati ya Mama suzi na mme yaake kwa sababu Baba suzi alikuwa anamtembea na mke mwinoles hao hijo iliipoteka Mama suzi kumia na hatimayo mapenzi uakawa machungu kwa wahusika bad.*

Mandhari ya shulenii; Mandhari hii imepelokera mapenzi machungu kwa sababu suzi, alijingira kwenye mapenzi attiwa bad o una umii midga na mwenzake joti. Kutokana na kujingia huko baadaa mapenzi yalikuwa machungu kwa sababu wote walizungu upozisha wa UKIMWI na hatimayo walijariki.

Mandhari ya Njiani; Katika kitabu tunaona kuambia chawiki alipokutana na joti njiani wakalaanza kuzuhudana kwa sababu joti alikuwa atutii na mwanzake mmoja. Kwa hijo mandhari hijo iliibua mapenzi machungu kwa chawiki

Kwa kumatalia na tamthiliya ya NGOMBE PENZI KITOVU CHA UZEMBE Ziguatzo ni mandhari ambazo zimeibua mapenzi machungu kwa wahusika.

Mandhari ya nyumbani; katika Mizabu tunaona kuambia mizopo alikuwa na mume wako Taji ya latini baada ya kujua Ngombe alimweshu mume wako tene na Butaka Kukimbja na Ngombe. Kwa hijo mandhari hii imreibua dhana ya mapenzi machungu baina ya Ngombe na chakula Mazoe.

Mandhari ya Mtoni; Mandhari hii imreibua mapenzi ya kuhungu kwa sababu Ngombe alikuwa anamtafa mazoe. Laini mazoe alikuwa anagopaa wazeei wake mbali na apu ngombe hakukata tamoa aliaidi kumatalia ngombe mazoe na hata aidiiki kutoroka naye na baadaa alikuja kujamtuwa na wazeei wake mazoe. Hijo iliipoteka mapenzi machungu haina yao.

Mandhari ya jikoni; Tunao pale ambapo mazoe aliajiraa na mame yake utiampotekaa Ngombe chakula. Latini ngombe alikuwa anamtafa mazoe na kujipoteka mazoe kuchelwa kuinganani na kuanza kujuliquaa.

Hitimithi; Pia Kupitia mandhari hutwaidia kuebagi Kupata ujumbe na hata migogoro mbalimbali. Hijo bai mandhari ni sehemu mbili ambayo waandibi hutumia katika kuanganya ha vitu mbalimbali.

2020

12. "Waandishi wa kazi ya fasihi hulenga kuleta mabadiliko katika yale wanayoyaandika." Kwa kutumia tamthiliya mbili ulizosoma, tetea kauli hii kwa kutumia hoja tatu kutoka katika kila kitabu.

Kuwa kuanza na tamthiliya ya "Kilio chetu" mwandishi amewenza kuthibishsha kauli hii kama ifuatavyo.

Elimu ya kijinsia yapaswa kutolewa kwa watoto, mwandishi anapongesha kuwa jamii inabidi, ibadilike kuwa kuanza kutoa elimu ya kijinsia kuwa watoto. Mfano, Suzi alijugozia kahita mapenzi katika umri mdogo hiyo kupata mimba-na kuwa kuwa alikosa elimu hiyo ya jinsia. Jamii yapaswa kufanya mabadiliko kuwa kutoa elimu ya jinsia kuwa watoto.

Kuachana mila potofu, jamii yapaswa kutoadilika kuwa kuachana mila potofu ambayo hukiuwamisha maendeleo. Mfano Wazazi wa Joti walitamini kuwa Joti amedloguo ndio maana anasumbulia na maradi Mwandishi anataka jamii ibadilike ha ia kuwa kuachana na mila hizi potofu.

Kuwa na msimamo, jamii yapaswa kuwa na msimamo katika jambo ili kuweza kufanikiwa. Mfano, Ana alikwaa na msimamo wake ya kwamba hatali kujihusisha na mambo ya kumapenzi kahka umri mdogo. Mwandishi anataka watu wawe na msimamo ili wawee kufanikiwa.

Vilevile katika tamthiliya ya "Orodha" mwandishi amewenza kuthibishsha kauli hii kama ifuatavyo.

Kuachana pa vitendo vya usherah, jamii yapaswa kutambua vitendo vya usherah

12. kuwa na madhara makubwa. Mfano furaha na Mary walijihusisha na utendo vya usherah na hiyo kupendekezera furaha kypatikia UKIMWI. Jamii yapaswa kujibadilisha na kuacha tabia hii mbaya.

Kuwa na moadili mazuri, jamii yapaswa kuyua kuwa moadili mazuri ni msingi wa mafisa. Mfano, Furaha alikuwa akitorokwa nyumbani usiku na kwenda baq na hajimaye kupata UKIMWI. Mwandishi anataka mafu wabadilike na wawe na moadili mazuri.

Kuwa muaminifu, jamii yapaswa kutambua kuwa yaminifu ni toji lenye saida kubwa sana na hupolekwa madhara mengi pindi ambapo wahi hawatofuata. Mfano, Padri James alimwonya furaha alale nce ikiwa ni rija ya kumtamani baddala ya kumsaidia furaha kuchybii madhambi yako. Jamii yapasi Mwandishi anataka jamii ibadilike na iwe na yaminifu baddala ya kufanya hijana ili kipelekezera maendeleo.

Hiyo basi, waandishi wa kazi za fasihi hulenga kuleta mabadiliko katika yale wanayoyaandika. Hatuna pudi kuku bali mabadiliko haya ili kuweza kuleta maendeleo katika jamii.

2019

12. Kwa kutumia tamthiliya mbili ulizosoma, fafanua madhara yanayotokana na kukosekana kwa elimu ya jinsia kwa vijana kutoa hoja tatu kutoka katika kila kitabu.

12.	<p>Elimu ya kijinsia kwa vijana ni elimu ambayo humfanya kijana kuweza kufanya mambo mema ha kujitambua yeye kama kijana ilijiandee kwa ajili ya maisha yanayo fuata baadae hinyo. Elimu hii ni muhimu kwa kita kijana.</p> <p>Madhara yanayotokana na kukosekana kwa elimu ya kijinsia kwa vijana ni kama ifuatayo, kutoa kutoa na Tamthilia ya Kilio chetu na Ngome Penzi kitorei cha uzambe.</p> <p>Yafuatayo ni madbara ya kukosekana kwa elimu ya kijinsia katika Tamthilia ya Kilio chetu:</p> <p>Mimba za utononi; Mwandishi wa Tamthilia hii ameonysa kuwa swala la mimba za utononi lina sababishwa na ukarefu wa elimu ya kijinsia kwa kupitia mhurika Juizi ambaye alitewa kupata mimba akiwa katika umri mdogo kwa sababu mama yake aliona si nyema mtoto wake Juizi kupata elimu ya kijinsia katika umri aliyo kuwa nab.</p> <p>Maambukizi ya viruvi nya ukimwi; Katika tamthilia hii mwandishi ameonysa frka kwamba swala la maambukizi ya viruvi nya ukimwi yanaweza kujababishwa na ukarefu wa elimu ya kijinsia ambayo alitakiwa kipewa kijana Joti kalia ya kupenda maambukizi huyo na hivyo elimu ya kijinsia ingetolewa kwa kijana huyo inge jididi kupunguza kasi ya kuenea kwa ugonjwa iba viruvi nya ukimwi.</p> <p>Kifo; Kifo kilichasababisha kilio cha watu kama Juizi kilijababishwa na ukarefu wa elimu ya kijinsia ambayo ilikosekama kua kijana Joti hivyo katika Tamthilia hii</p>
-----	---

12. Kijana Toto aliweza kuyetezo marisha kwa kuteza elimu ya kijinsia ambayo ingewza kumuturu kabila jinga fililo mukumba.

Kita kurtumia tamthilia ya Ngaswe Penzi kitovu cha uzembe ukarev up elimu unejadilwa kuleta madhara kama ifuatavyo:

Uzembe; kakeka tamthilia hii ni wazi kuwa Ngaswe alikosa elimu ya kijinsia iliyomyanya hata akiba mazembe na kusahau kazi iliyompeleka katika kijiji cha Mzee Ngengenkeni Nitomini. Embayo ilipelteka uharibifu mktibwa wa kazi ya takwimu za watu na makazi ambapo uharibifu huo ulizanywa na Mzee Ngengenkeni Nitomini mbele ya Ngaswe kwa kosa la Ngaswe kumbukumbu Mazoea binti wa mzee Ngengenke Nitomini.

Kijana kujosa mifimmo; Mazoea amionekana kama kijana ajiye na mifimmo katika tamthilia hii kutochana na kujarekana kwa elimu ya kijinsia kwa jababu wakati Ngaswe anamstaka kimuhusuiano sirhati anajua kuna ana mtu kwa ajili yake alishindua kujataa na akamkulabia Ngaswe hatimaye alishiria kwenye adhabu kwa jababu mtu aliyetumogezza hakena na kyeze wa kuendoka nae baada ya kazi zake kuharibika.

Mifugoro katika familia; Niwandishi anonyesha kuwa kijana ~~okazoea~~ angewiza kuyepa elimu ya kijinsia arije jababuha mkuaruzano katika familia yake kuna mifua yake alivewza kulanmia kwa kitendo cha mtoto wake (Mazoea) kuna na mahurano ya kimpenzi na Ngaswe muhjabu watu.

Hivyo tamthilia hizi zinatoa funzo kua jamii inuu na utobii wa elimu ya kijinsia kua nijana ili

kuwa eepusha wipana na madhara kama nifo, na maambukizi ya magonjwa kama ukimwi.